

δρασιν τόσον εἰς τὴν Εὐρώπην ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀμερικήν. Ὡς ἀφετηρία πρὸς τὴν ἔρευναν αὐτοῦ χρησιμεύει εἰς αὐτὸν δὲ Κάντιος, δὲ Fries καὶ δὲ Schleiermacher. Ἐξ ἀλλου κέκτηται πλήρη γνῶσιν τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἴστορικὰς φάσεις καὶ μορφάς. Εἶναι λοιπὸν ὑπὲρ πάντα ἄλλον κεκλημένος, ὅπως εἰσδύσῃ εἰς τὴν ἐσωτάτην φύσιν τῆς θρησκευτικότητος. Καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ θρησκευτικοῦ βιωματος ὑπὲρ αὐτοῦ εἶναι πράγματι ἀριστοτεχνική. Δι’ αὐτῆς ἐπιδιώκει τὴν κατάδειξιν καὶ τὸν προσδιορισμὸν θρησκευτικῆς ἐκ τῶν προτέρων κατηγορίας. Ταύτην εὑρίσκει εἰς τὸ συναίσθημα καὶ τὸ βίωμα τοῦ ἄγιου ἢ δούλου. Τοῦτο καὶ ὅχι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ κριτήριον πρὸς διάκρισιν τῆς θρησκείας ἀπὸ τὰ ἄλλα φαινόμενα τοῦ πεευματικοῦ βίου, τὸ συστατικὸν στοιχεῖον αὐτῆς. Δι’ αὐτοῦ τελεσιουργεῖται ἡ σχέσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὰς μυστηριώδεις καὶ κραταιάς δυνάμεις τῆς ὑπάρχεως, πρὸς ὑπεραισθητὸν κόσμον. Καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, δὲ δποῖος βιοῖ τὸ ἄγιον, ἀπομαντεύομεν κάτι ἀπὸ τὴν θείαν δύναμιν καὶ τὴν θείαν καθαρότητα.

* * *

Εἰς τὴν νεωτέραν ψυχολογίαν τῆς θρησκείας ὀφείλομεν τὴν αὐστηρὰν διάκρισιν τῆς θρησκείας ὡς ψυχικοῦ φαινομένου ἀπὸ τῶν λοιπῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως, ὡς καὶ τὴν κατάδειξιν τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς ἀπὸ τούτων. Πλὴν τούτων συνέβαλεν οὕσιωδῶς εἰς τὴν ἔρμηνείαν καὶ τὴν κατανόησιν τόσον τοῦ ἴδιου ἡμῶν ὅσον καὶ τοῦ ξένου θρησκευτικοῦ βίου. Τὰ πορσματα αὐτῆς δὲν ἀποτελοῦν βεβαίως ἀπόδειξιν ὑπὲρ τῆς θρησκείας, ἀλλὰ οὔτε ἀπόδειξιν κατ’ αὐτῆς. Τούναντίον καταδεικνύουσα ἐκ πόσων μεγάλων βαθῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀναβλύζει ἡ θρησκευτικότης, ἀναγκάζει πάντα σοβαρὸν καὶ καλῆς πίστεως ἀνθρωπὸν, ὅπως ἀποφεύγῃ τὴν ἐπιπολαίαν καὶ ἐσπευσμένην ἀπόρριψιν τῆς θρησκείας, ἐνῷ συγχρόνως προφυλάσσει ἀπὸ τὴν στενὴν περί αὐτῆς ἀντίληψιν καὶ ἀπὸ τὴν λογικοποίησιν της. Ἐξ ἄλλου οὐδὲν συμβάλλει ὅσον αὐτὴ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἐνδομύχου

σύμπαντος, τὸ ὅποιον συνησθάνετο ὁ Κάντιος ὡς εὔρύτερον τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ ὅποιου ζῆται ὁ Θεός κατὰ τοὺς βαθεῖς στίχους τοῦ μεγάλου ποιητοῦ:

Καὶ μέσα μας κλείνουμε ἔνα σύμπαν,
Γι' αὐτὸν τῶν λαῶν ἡ ἐπαινετὴ συνήθεια,
Τὸ πειδὸν καλό, ποὺ ὁ καθένας ἔέρει,
Θεός, θεός του νὰ τὸ ὄνομάζῃ.

“Αλλ’ ὅμως οὔτε ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας, ὅπως οὔτε ἡ ιστορία τῶν θρησκευμάτων, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἔρωτημα περὶ τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας. Δηλαδὴ ἀδυνατεῖ νὰ εἴπῃ εἰς ἡμᾶς ἐάν καὶ κατὰ πόσον αἱ πάραστάσεις, αἱ ὅποιαι ουνοδεύουν τὸ θρησκευτικὸν βίωμα λαχύουν ἀνεξαρτήτως τοῦ βιοῦντος ὑποκειμένου καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τι τὸ πραγματικὸν καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχον. Τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας. Αὕτη μόνον δικαιούται νῷ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἔρωτημα, ἂν ἡ θρησκεία ἔχῃ ἀξιαν διὰ τὸν σημερινὸν ἀνθρώπον, ἂν δύναται νὰ περισώσῃ ἑαυτὴν κατὰ τὸν ἀγῶνα τῶν κοσμοθεώριῶν, δὲ ὅποιος χαρακτηρίζει τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκωμεν εἰς τὸ παρόν καὶ ἅμα νὰ πιστεύωμεν εἰς τὸν Θεόν, ἂν ὡς σύγχρονοι ἀνθρώποι ἡμποροῦμεν νὰ εἴμεθα ἀκόμη χριστιανοί, ἂν εἰς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν ἀνταποκρίνεται τι τὸ ἀντικειμενικὸν ἥ ἂν πρόκειται περὶ ὑποκειμενικῶν μόνον καταστάσεων, λοιπὸν περὶ ψευδαισθήσεων.

Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι κατὰ τὴν ἀμέσως προηγηθεῖσαν περίοδον πολλαὶ δυνάμεις ἀνέστησαν ἐναντίον τῆς θρησκείας καὶ ἡπειλησαν τὸν ἀφανισμὸν της. Καὶ ἡ βεβαίωσις τοῦ Nietzsche ὅτι «ὁ Θεός ἀπέθανεν» ἔχρησίμευσε ὡς θριαμβευτική ίαχὴ τῆς φυσιοκρατίας, τοῦ θετικισμοῦ καὶ τῆς φαντασιοδοξίας. Ἡ περὶ τὴν θρησκείαν φιλόσοφα τῶν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὰς δογματικάς τῶν προϋποθέσεις. Τὸ ἀντίθετον ρεῦμα, τὸ ὅποιον ἔξεπροσώπει ὁ Lotze, ὁ Fechner καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ed. von Hartmann, δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλῃ τὸν χαρακτῆρα τῶν χρόνων ἐκείνων. Τώρα ὅμως τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Ἡ ιστορία τῶν θρησκευμάτων καὶ ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας

δημιουργούν πλατυτέραν καὶ βαθυτέραν γνῶσιν τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου, ἡ ἀναβίωσις τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας συντελεῖ εἰς διάφορον ἐκτίμησιν καὶ ἔρμηνειαν αὐτοῦ καὶ ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ἐπιστρέφει κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπον εἰς τὸν Θεόν. Ἡ θρησκεία ἐμφανίζεται ως γεγονός, ως ἐπὶ μέρους ὑφὴ ἐντὸς τῆς κοθόλου ὑφῆς τοῦ πνευματικοῦ βίου, ως πολιτιστικὴ λειτουργία πραγματοποιούμενα νόημα. Περὶ τὰ προβλήματα ταῦτα, τὰ δποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν θρησκείαν ως πεδίον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ως λειτουργίαν τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφία τῆς. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν διακρίνομεν πολλάς κατευθύνσεις, αἱ δποῖαι εἶναι, ἐν μέρει τούλαχιστον, συνέχισις· ἢ ἀνάληψις παλαιοτέρων ροπῶν καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν προύποθέσεων τῶν ἔρευνητῶν.. Διεξερχόμενοι τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας τῶν δύο τελευταίων αἰώνων διακρίνομεν τρεῖς κυρίας ἐπόψεις, ὑπὸ τὰς δποῖας θεωρεῖται ἡ θρησκεία, τὴν μεταφυσικήν, τὴν ψυχολογικήν καὶ τὴν ὑπερβατικήν. Αἱ ἐπόψεις αὗται ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς τρεῖς δυνατότητας, τὰς δποῖας παρέχει ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις, τὴν γνῶσιν, τὸ βίωμα καὶ τὸ ἔξ ὑποκειμένου ἢ a priori. Κατὰ τὴν πρώτην ἡ θρησκεία εἶναι μορφὴ τῆς μεταφυσικῆς γνῶσεως. Τῆς γνῶσεως ὅμως ὅργανον εἶναι ἡ λογικὴ καὶ λογικῆς ὑπάρχουν δύο εἴδη, ἡ εἰδολογικὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ λογική. Εἰς τὴν πρώτην ἀνταποκρίνεται ἡ θεϊστική, εἰς τὴν δευτέραν ἡ πανθεϊστικὴ μεταφυσική. Ἡ θεϊστικὴ πάλιν μεταφυσικὴ ἐμφανίζεται ὑπὸ δύο μορφάς. Τὸ μὲν ζητεῖ νὰ λάβῃ γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἐμμέσως, διὰ τῆς νοήσεως, προσπαθεῖ νὰ ἀποδεῖξῃ τὸν Θεόν, τὸ δὲ πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατὴ ἄμεσος γνῶσις αὐτοῦ διὰ τῆς βιώσεως αὐτοῦ ἢ τῆς διαισθήσεως. Εἰς τὴν πρώτην κατεύθυνσιν ἀνήκει λ.χ. ὁ Πλάτων, ἡ Σχολαστική, ὁ ὀρθολογισμὸς τῶν χρόνων τῆς Διαφωτίσεως, εἰς τὴν δευτέραν οἱ μυστικοί, ἡ σκωτικὴ σχολή, ὁ Jacobi, ὁ Dilthey, ὁ Troeltsch. Τῆς πανθεϊστικῆς ἔξ ἄλλου μεταφυσικῆς κατ' ἔξοχὴν ἐκπρόσωπος κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰώνα ἔχρημάτισεν ὁ "Ἐγελος καὶ βραδύτερον ὁ Ed. von Hartmann. Τῆς ψυχολογικῆς ἐπόψεως εἰσηγητὴς ἀνεδείχθη κυρίως ὁ Schleiermacher. Σήμερον νοούμεν. ὑπὸ αὐτὴν ὅλας

έκεινας τὰς ἀποπείρας πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας αὐτῆς, αἱ δποῖαι στηρίζονται ἐπὶ βάσεως ψυχολογικῆς καὶ καθόλου ἐμπειρικῆς, ἐπὶ τῆς ἴστορίας τ.ἔ. τῶν θρησκευμάτων καὶ τῆς θρησκευτικῆς καθόλου ἐμπειρίας τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Ἡ ψυχολογικὴ αὕτη θεώρησις τῆς θρησκείας διαφέρει τῆς καθαρῶς ψυχολογικῆς ἐρεύνης αὐτῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι χωρεῖ πέρα τῶν δεδομένων τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας ως ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης. Διότι ἐπιδιώκει τὴν κατάδειξιν τῆς δικαιώσεως καὶ τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας. Τέλος ἡ ὑπερβατικὴ ἔποψις τῆς θρησκείας καταγεται ἀπὸ τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου καὶ συντίσταται εἰς τὴν μεταφορὰν τῆς γνωσιολογίας του εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. "Ολαι αὗται αἱ κατευθύνσεις συνεχίζονται μέχρι σήμερον, ἀλλὰ μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι κατὰ τὸ παρόν ἡ μεταφυσικὴ ροπὴ ἐνισχύθη πάλιν μεγάλως, ὅτι πάρα τὰς μεθόδους ἔκεινων ἀνεφάνησαν καὶ νέαι καὶ ὅτι ηύρυνθησαν αἱ βάσεις τῆς ἐρεύνης διὰ τῆς ἀξιολογικῆς ἐμβαθύνσεως καὶ διὰ τοῦ πλουτισμοῦ τοῦ θρησκειολογικοῦ ύλικοῦ. Αἱ σήμερον ἐπικρατοῦσαι ροπαὶ κατέστησαν ποικιλώτεραι. Μεταξὺ τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ὑπερβατικῆς κατευθύνσεως ἀνεφάνησαν διάφοροι ἄλλαι ροπαί, συνηρμολογημέναι συχνά ἀπὸ στοιχεῖα εἰλημμένα ἀπὸ τὰς τρεῖς ἔκεινας κυρίας ἐπόψεις. Αἱ γνωστότεραι ἔξ αὐτῶν εἶναι ὁ πραγματισμός, ἡ «νοολογικὴ» μέθοδος τοῦ Eucken, ἡ φαινομενολογία, ἡ ἐπὶ τῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν ἐποικοδομοῦσα φιλοσοφία τῆς θρησκείας. Ἐννοεῖται ὅτι πάρα τὰς ποικιλας ταύτας ροπάς συνεχίζεται καὶ ἡ προσπάθεια τῆς ἐρμηνείας τῆς θρησκείας ἀπὸ τὰς θετικοκρατικὰς προϋποθέσεις τοῦ παρελθόντος αἰώνος. Εἰς τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης πραγματείας ἀρκεῖ ἡ ἔκθεσις τῶν κυριωτέρων περὶ θρησκείας φιλοσοφημάτων τοῦ αἰώνος μας. Δι' αὐτῆς θὰ καταδειχθῇ ὅτι ἡ θρησκεία κατέστη πάλιν σήμερον σοβαρὸν πρόβλημα, διὰ τὸ ὅποιον ἐνδιαφέρονται ὅλαι αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν περιφρόνησιν τῶν ἀμέσως προηγηθέντων χρόνων πρὸς αὐτήν. Ἡ μία ἔξ αὐτῶν, ἡ ὑπερβατική, βραχύνει καὶ κολοβώνει δίκην Προ-

κρούστου τὴν θρησκείαν διὰ νὰ ἔναρμονίσῃ αὐτὴν πρὸς τὸν σύγνολὸν πνευματικὸν βίον, εἰς τὸν ὅποῖον ἐπιβάλλει τὸ σχῆμα τοῦ γνωσιολογικοῦ της συστήματος. Ἡ ἄλλη, ἡ μεταφυσική, προσέχει περισσότερον εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὅποιαν ἀξιοῖ ύπερ ἑαυτῆς ἡ θρησκεία. Ἡ μέθοδος, τὴν ὅποιαν ἀκολουθεῖ ἡ δευτέρα αὕτη κατεύθυνσις, ἐμφανίζει δύο μορφάς. Ἡ καταδεικνύει τὴν ὑπαρξιν ἀπολύτου ὅντος καὶ ἔρευνα ἔπειτα τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, ὁρίζουσα οὕτω παραγωγικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας. Ἡ συγκροτεῖ πρῶτον δι' ἐπαγωγῆς ἐκ τῆς ἴστορικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἐμπειρίας τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας καὶ ἔπιχειρεῖ ἔπειτα τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ ἀντικειμένου τῆς θρησκείας. Ἡ μεταφυσικὴ αὕτη θεώρησις τῆς θρησκείας φέρει χαρακτήρα τὸ μὲν θεϊστικόν, τὸ δὲ πανθεϊστικόν. Ἡ τρίτη, ἡ ψυχολογική, προβάλλει τρία κύρια προβλήματα: Ποῦ ἔγκειται τὸ εἰδικῶς θρησκευτικόν, κατ' ἀντίδιαστολὴν πρὸς τὸ ἡθικόν, τὸ αἰσθητικόν καὶ τὸ γνωστικόν; Πρόκειται περὶ ψυχικῶν ἀπλῶν καταστάσεων ἢ ὀφείλονται αὗται εἰς ἀντικειμενικά, ἐκτὸς ἡμῶν τελοῦντα δεδομένα, καὶ ὅποια εἶναι ταῦτα κατ' ἀντιθεσιν πρὸς τὰς ψευδαισθήσεις, τὴν αὐταπάτην; Καὶ τέλος ποῖαν ἔγγυησιν ἔχομεν δτὶ τὰ θρησκευτικὰ βιώματα δὲν εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικά; Τὰ προβλήματα ταῦτα μεταγούν εἰς τὴν κριτικὴν θεώρησιν τῆς θρησκείας, ἡ ὅποια ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς θρησκείας ὑπεράνω τῶν τυχαίων καὶ ὑποκειμενικῶν ἔκεινων καταστάσεων καὶ εἶναι ἔρευνα γνωσιολογικὴ ἄμα καὶ ἀξιολογική. Ἡ μεταφέρει δηλαδὴ ἐπὶ τὴν θεώρησιν τῆς θρησκείας τὴν γνωσιολογίαν τοῦ Καντίου, ἀναζητοῦσα τὸ θρησκευτικὸν a priori, ἡ μεταποιεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας, μεταφέρουσα αὐτὴν ἀπὸ τοῦ λογικοῦ εἰς τὸ πρακτικὸν πεδίον. Θεμελιώνει τὴν θρησκείαν ἐπὶ τῶν ἀξιολογικῶν δεδομένων καὶ ἐρμηνεύει τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα ἐκ τῶν ἀξιῶν.

* * *

‘Ἡ νεοκαντιανὴ φιλοσοφία, ἡ ὅποια σημαίνει βεβαίως μεγάλην πρόοδον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν περὶ θρησκείας

ἀντίληψιν τοῦ μεταφυσικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ· ύλισμοῦ, ἐπιλαμβάνεται καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης τῆς θρησκείας, ἀλλ᾽ ὡς εἴπομεν, μεταποιεῖ αὐτὴν διὰ τῶν γνωσιολογικῶν προύποθέσεων τοῦ Καντίου. Τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας τοῦ νεοκαντιανισμοῦ χαρακτηρίζουν δύο τινά. Πρῶτον ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἔρμηνείαν τῆς θρησκείας ἐκ τῆς ἐκ τῶν προτέρων θεμελιώμενης ἡθικῆς ἢ ἡ διάλυσις αὐτῆς εἰς ἡθικήν, διὰ νὰ καταστῇ δυνατή ἡ δικαίωσις αὐτῆς δμοῦ μετ' ἑκείνης. Καὶ δεύτερον ἡ ἀναζήτησις ἴδιαιτέρου τινὸς θρησκευτικοῦ ἐξ ὑποκειμένου ἢ a priori, διὰ νὰ ἔξασφαλισθῇ εἰς τὴν θρησκείαν ἴδια ἀνεξάρτητος «ἐπαρχία» εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐξ ὑποκειμένου καθόλου καὶ ἐνταχθῇ οὕτω εἰς τὸ σύστημα τοῦ ὑπερβατικοῦ ἴδεαλισμοῦ τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν ὡς ὑπερβατικὸν χαρακτηρίζεται τὸ ὑπερβατίνον τὴν ἐμπειρίαν καὶ καθιστῶν δυνατὴν τὴν γνῶσιν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρισμένας τινὰς μορφὰς καὶ κανόνας, οἱ ὅποιοι ἐκπηγάζουν ἐκ τοῦ λόγου. Ἀληθὲς καὶ ἔγκυρον εἶναι μόνον διὰ τὸ ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς ἐξ ὑποκειμένου, τοὺς ἐκ τῶν προτέρων νόμους τούτους τοῦ λόγου. Τὸ ἐξ ὑποκειμένου τούτο, τὸ a priori, εἶναι τριτόν, ἔφορον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις διακρίνεται εἰς νόησιν, βούλησιν καὶ συναίσθημα. Γεννᾶται δμῶς τὸ ἐρώτημα ἀν καὶ ἡ θρησκεία, ὡς πεδίον καὶ αὐτὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, κέκτηται ἴδιον ἐξ ὑποκειμένου καὶ ποία ἡ θέσις αὐτοῦ ἐντὸς τῆς συνόλου συνειδήσεως. Άι ἀπαντήσεις τῶν Καντιανῶν διαφέρουν μεγάλως ἀλλήλων. Ὁ ἴδιος δὲ Κάντιος δὲν ἀποδέχεται ἴδιον θρησκευτικὸν ἐξ ὑποκειμένου καὶ στηρίζει τὴν θρησκείαν ἐπὶ τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως. Ἀνάλογόν τι πράττουν καὶ οἱ Νεοκαντιανοί. Συμφώνως πρὸς τὸ δόγμα τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἡ πολιτιστικὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου διαρθροῦται εἰς τὰ τρία πεδία τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἡθικῆς. Τέταρτον αὐτόνομον πεδίον δὲν ὑπάρχει διὰ αὐτόν. Τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας περιορίζεται κατὰ ταῦτα εἰς τὴν ἔξεύρεσιν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς πνευματικῆς συναρτήσεως, ἡ ὅποια ὑφίσταται ἐντὸς ἐκάστου τῶν πεδίων τούτων καὶ ἡ κατάδειξις αὐτῆς ἐν τῷ ὅλῳ συστήματι τῆς φιλοσοφίας. Ἀμφότερα τὰ γνωρίσματα ἑκεῖνα θυνα-

τῶμεν ἡδη εἰς τὸ σύστημα τοῦ H. Cohen. Κατὰ πρῶτον διαλύει τὴν θρησκείαν εἰς ἡθικήν. Ἡ τελευταία ἔξετάζει τὸν ἄνθρωπον καθόλου ως σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ θρησκεία τούναντίον ἀναφέρεται εἰς τὸν καθ' ἕκαστον ἄνθρωπον ως πεπερασμένον καὶ λυτρώσεως δεόμενον ὅν. Ἡ περὶ Θεοῦ ἔννοια ἐκείνης ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεόν τῆς ἀνθρωπότητος, ταύτης εἰς τὸν Θεόν τοῦ ἀτόμου, δούποιος λυτρώνει αὐτὸς ἀπὸ τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν ἐνοχήν. Ἀλλ' ἡ λύτρωσις δὲν εἶναι δῶρον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἔξεθετεν εἰς κίνδυνον τὴν αὐτονομίαν τῆς ἡθικῆς. Εἶναι ἀπλῶς ίδεα, ἡ δούποια ρυθμίζει τὴν ἀνθρωπίνην διαγωγήν. Βραδύτερον δὲν ἀνακαλύπτει ὁ Cohen εἰς τὴν Ιουδαϊκήν θρησκείαν ίδιότυπόν τι ἐξ ὑποκειμένου, τὸ δούποιον δὲν διαλύεται εἰς ἡθικήν. Ἀλλ' δὲν προχωρεῖ μέχρι τῆς ἐκδοχῆς αὐτοῦ ως δλῶς ἀνεξαρτήτου καὶ δλῶς ίδιαζοντος a priori. Τὸ μόνον, τὸ δούποιον ἀναγνωρίζει ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὴν θρησκείαν, εἶναι ἡ ίδιαιτέρα αὐτῆς ἀποστολὴ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἡθικῆς. Ἡ λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἐνοχὴν καὶ τὴν ἀμαρτίαν συντελεῖται μὲν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ίδίου, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἡθικὴ αὐτονομία, ἀλλὰ τὴν ἔγγυησιν τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ ἡθικοῦ τούτου σκοποῦ εύρισκει εἰς τὸν Θεόν. Ἡ θρησκεία λοιπὸν ἀποτελεῖ ίδίαν μορφὴν παρὰ τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν τέχνην, ἀλλὰ δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς αὐτὴν καὶ ίδιον, αὐτόνομον πεδίον ἔντὸς τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἡ ίδιαζουσα αὕτη μορφὴ αὐτῆς συνίσταται εἰς τὴν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἀντιστοιχίαν.

Τούναντίον ὁ μαθητὴς τοῦ Natorp παράγει τὴν θρησκείαν ἀπὸ τοιούτον εἰδικῶς θρησκευτικὸν a priori τῆς συνειδήσεως, πρὸς τὸ δούποιον ἀφορμὴν παρέσχεν εἰς αὐτὸν ὁ Schleiermacher. Διὰ τοῦτο καὶ δρίζει αὐτὸς ως συνασθημα. Ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει αὐτὸς ως θεμελιώδη λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως παρὰ τὰς λοιπάς, ως πράττει ὁ Schleiermacher. Στερεῖται ἀντικειμένου, διότι πᾶν διτὶ δύναται νὰ εἶναι ἀντικείμενον ἀναφέρεται εἰς τὰς τρεῖς ἄλλας λειτουργίας τῆς συνειδήσεως, τὴν νόησιν, τὴν βουλησιν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν φαντασίαν. Οὐδὲν λοιπὸν ὑπολείπεται διὰ τὴν θρησκείαν. Κατ' ἀκολουθίαν ἀδύνα-

τον νὰ ξῆ ως ἀντικείμενόν της καὶ τὸ ἄπειρον, ως νομίζει ὁ Schleiermacher. Διὰ τοῦτο ἀντικαθιστᾶ ὁ Natorp τὸ συναίσθημα τοῦ ἄπειρου διὰ τῆς ἀπεραντοσύνης τοῦ συναισθήματος. Ἐντεῦθεν ἔπειται ὅτι ἡ θρησκεία οὔτε δύναται οὔτε πρέπει, νὰ ὑπερβαίνῃ τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρωπίνου κύκλου καὶ νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸ ἄπειρον, τὸ ὑπερβατικόν. Διὰ τοῦτο μεταποιεῖ ὁ Natorp τὴν ἴστορικῶς δεδομένην θρησκείαν εἰς θρησκείαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ πραγματικότης τοῦ Θεοῦ ἐκπίπτει εἰς τὴν ίδεαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ λύτρωσις ἐρμηνεύεται ἐν ἡθικῇ ὅλως ἐννοίᾳ. Οὕτω δὲ, τὸ ὑπολείπεται ἀπὸ τὴν θρησκείαν εἶναι μόνον ὁ ἡθικός της ιδεαλισμός. Δὲν παράγει πολιτιστικά ἀγαθά, ὅπως ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ ἡθική. Εἶναι κάτι καθαρῶς ὑποκειμενικόν, «καθαρὸν βίωμα». Στερεῖται ίδιου περιεχομένου. Τὸ ἔργον της συνίσταται εἰς τὴν συνένωσιν τῶν διαφόρων πεδίων τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ἐνιαῖον ὅλον, καθ' ὃν τρόπον συνενώνει τὸ συναίσθημα εἰς ἐν ὅλον τὰς διαφόρους πλευρὰς τοῦ ψυχικοῦ βίου. Διὰ τῆς λειτουργίας ταύτης προσκτάται ἡ θρησκεία θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὸν πολιτιστικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλ' ἡ ίδιαιτέρα θέσις, τὴν ὅποιαν παρεχώρησεν εἰς αὐτὴν ὁ Natorp ἐν τῇ περιοχῇ τῆς συνειδήσεως, συνεπάγεται τὴν ἀπώλειαν τῆς ίδιαζούσης εἰς αὐτὴν ἀξίας. Διέλυσε καὶ συνεχώνευσεν αὐτὴν πρὸς τὰς τρεῖς ἐκείνας ίδεας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Τοῦτο ίσοδυναμεῖ πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Διαφωτίσεως, ἡ ὅποια ἐκτιμᾷ τὴν θρησκείαν μόνον ως δύναμιν συμβάλλουσαν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἡθικῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μόνον ἐφ'. ὅσον πράττει τοῦτο. Ἄλλ' ως εἴδομεν ἀλλαχοῦ, ὁ Natorp ἀπηρνήθη βραδύτερον τὴν φιλοσοφίαν ταύτην τῆς θρησκείας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος, τῶν βαθυτέρων ἀποκαλύψεων τῆς ζωῆς καὶ τῶν θρησκευτικῶν βιωμάτων τῶν ἐφηβικῶν του χρόνων καὶ ἀνεγνώρισε εἰς πολὺ μείζονα ἢ πρότερον βαθμὸν τὸν ίδιαζοντα χαρακτῆρα τῆς θρησκείας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἡθικήν.

Ἡ ἀπόρριψις πάσης μεταφυσικῆς ὑπὸ τῶν νεοκαντιανῶν ἦτο φυσικὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν παραμόρφωσιν, τὴν παρερμηνείαν καὶ τὴν κολόβωσιν τῆς θρησκείας. Σαφέστε-

ρον καταφαίνεται ή παραποίησις καὶ παρερμηνεία αὗτη, συνέπεια τῆς δποίας εἶναι ή διάλυσις αὗτῆς, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ «Ως ἔαν» τοῦ Vaihinger. Ἡ πλασματοκρατία, τὴν δποίαν διδάσκει ὁ νεοκαντιανὸς οὗτος, ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτην συνέπειαν τῆς ἀντιμεταφυσικῆς ροπῆς καὶ τοῦ θετικιστικοῦ πνεύματος τῆς νεοκαντιανῆς σχολῆς. Τὸ ἔργον τοῦ Vaihinger εἶδε τὸ φῶς κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰώνα, ἀλλ' εἶχε γραφεῖ κατὰ τὸν παρελθόντα καὶ διὰ τοῦτο ἐκπροσωπεῖ τὸ πνεύμα αὐτοῦ. Πλασματοκρατία εἶναι ή θεωρία, ή δποία μαζὶ μὲ τὰς γνωσιολογικάς της συνεπείας διεμορφώθη ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ «ώς ἔαν», ἐπὶ τῇ βάσει Ιδεῶν τοῦ Καντίου, τοῦ Forberg καὶ τοῦ Nietzsche.
Ἄλλα τὸ εἶναι πλάσμα; Πλάσμα σημαίνει δημιούργημα τῆς φαντασίας, ως εἶναι λ.χ. αἱ συλλήψεις τῆς γλυπτικῆς ή τῆς ποιήσεως, καὶ ὑποδηλοὶ δτι τὸ ἐκφραζόμενον δι^ε αὐτοῦ περιεχόμενον δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν πραγματικότητα. Τοιαῦτα πλάσματα εἶναι κατὰ τὸν Vaihinger ὅλα ἔκεινα τὰ ἐπινοήματα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰ δποία βοηθοῦν ἡμᾶς δπως ἐξουσιάζωμεν τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν αἰσθημάτων, τὰ δποία εἰσρέουν ἀδιακόπως εἰς τὴν ψυχήν μας. Εἶναι βοηθητικαὶ ἔννοιαι, διὰ τῶν δποίων τακτοποιούμεν τὸ χάος τῶν αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων ἔκεινων, εἰς τὰς δποίας δμως ούδεν ἀντικείμενον ἀντιστοιχεῖ. Τοιαῦτα πλάσματα εἶναι αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς φιλοσοφίας, ως τὸ πρᾶγμα καθ' αὐτό, ή αἰτία, αἱ κατηγορία καθόλου. "Ἐπειτα τὰ ἀξιώματα τῆς μαθηματικῆς καὶ αἱ βασικαὶ ἔννοιαι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ως ή δύναμις, τὸ ἄτομον, ὁ φυσικὸς νόμος. Τέλος τοιαῦτα συνειδητὰ πλάσματα εἶναι καὶ αἱ ἔννοιαι τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀπολύτου, τῆς ψυχῆς, τῆς ἀθανασίας, τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας, τῆς τελειότητος, ή κατηγορικὴ προσταγή, τὸ καθῆκον, ή ἡθικὴ τάξις τοῦ κόσμου, ὅλα ἐν γένει τὰ ίδαινικά μας, οἱ μῆθοι τῆς θρησκείας, οἱ θρύλοι τῶν λαῶν.
Άλλο δμως ή ἀξία τῶν πλασμάτων τούτων εἶναι ἀνυπολόγιστος κατὰ τὸν νεοκαντιανὸν φιλόσοφον. Διότι εἶναι μὲν πλάναι, ἀλλὰ πλάναι γδνιμοι καὶ δημιουργικαί, ἀπαραίτητοι καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὸν πολιτισμόν. Τοῦτο ισχύει ίδιαζόντως περὶ μερικῶν τοιούτων ἔννοιῶν.

άναφερομένων εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὰς ἐννοίας ταύτας ἀνήκει καὶ ἡ ἴδεα τοῦ Θεοῦ. Θρησκείαν ἔχειν σημαίνει οὕτω ζῆν, ώς ἐάν ὑπῆρχε Θεός, διότι ἄλλως θὰ ἦτο ἀδύνατος ὁ βίος, χωρὶς γόημα καὶ χωρὶς ὑψίστην ἀξίαν φωτίζουσαν αὐτόν. Ἐξ ἵσου ἀπαρατητον διὰ τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον εἶναι καὶ τὸ πλάσμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, τὸ ὅποιον ἐπιβάλλει, διπλῶς θεωρῶμεν τὸν ἀνθρωπὸν οὕτω, ώς ἐάν ἦτο ἐλεύθερος. Προϋπόθεσις τῆς φιλοσοφίας ταύτης εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι διὸ ἀνθρωπὸς τελεῖ ἐντεταγμένος εἰς κόσμον πλήρη ἀλληλοσυγκρουομένων αἰσθημάτων, καὶ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεων καὶ ἐκτεθημένος εἰς τὴν ἀπειλὴν ἐχθρικοῦ περιβάλλοντος. Διὰ τὸν λόγον τούτον εἶναι ἡναγκασμένος νὰ ἀναζητῇ πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν ἔξωθεν καὶ ἐκ τῶν ἔνδον.

‘Η ἐπισκόπησις τῆς πλασματοκρατικῆς ταύτης θεωρίας δδηγεῖ εἰς τὴν ἔξαρσιν δύο οὔσιων διαφορών σημείων αὐτῆς. Πρῶτον θεωρεῖ τὴν νόησιν ως λειτουργίαν τῆς ζωῆς καὶ χάριν τῆς ζωῆς καὶ ἔξαίρει τὴν βούλησιν ως τὴν πρωταρχικὴν βάσιν τῆς γνώσεως. Καὶ δεύτερον διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πλασματικὸν χαρακτῆρα δὲν φέρουν μόνον τὰ προϊόντα τῆς τέχνης ἢ τὰ δημιουργήματα τῆς πίστεως. Ἐξ ἄλλου δύναται περικόπτει καὶ κολοβώνει καὶ ἡ πλασματοκρατία τὴν θρησκείαν, ἀφανίζουσα καὶ αὐτὴ τὸ ἀντικείμενόν της, ἐφ' ὅσον θεωρεῖ καὶ τὸν Θεόν πλάσμα. Εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ώδήγησαν αὐτὴν κατ' ἀνάγκην αἱ φιλοσοφικαὶ προϋποθέσεις της. Καὶ αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ εἶναι ὁ θετικισμὸς καὶ ἡ φυσιοκρατία, ἡ στενὴ φυσιοκρατικὴ ἐννοία τῆς πραγματικότητος, συμφώνως πρὸς τὴν ὅποιαν πραγματικὴν καὶ ἀληθῆς εἶναι μόνον ἡ ζωή, ἡ διαρκῶς ρέουσα, κυμαινομένη, ἀγωνιζομένη καὶ ἔξελισσομένη ζωή. Μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ πλασματοκρατία διαλύει αὐτὴν ἐαυτήν, ἐφ' ὅσον ἀνάγει ὅχι μόνον τὴν νοούσαν ψυχήν, ἀλλὰ καὶ τὰ διανόηματά της εἰς τὴν σφαῖραν τῶν πλασμάτων. ’

‘Η φιλοσοφία τῆς θρησκείας τῶν Νεοκαντιανῶν ἀγνοεῖ τὰ ιστορικὰ καὶ ψυχολογικὰ δεδομένα τῆς θρησκείας. ’Ο

λόγος τῆς παραμελήσεως ταύτης ὀφείλεται εἰς τὴν μέθοδον. Τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας δὲν συνάγουν ἐκ τοῦ πλούτου τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ συγκροτοῦν αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων, ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὸ προκατεσκευασμένον ἥδη σύστημα. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς θεωρήσεως εἶναι πάλιν ἀπόρροια τῶν γνωσιολογικῶν ἐπόψεων αὐτῶν. Συνάγουν τὰς ἐσχάτας συνεπείας ἐκ τῆς Ιδέας ἐκείνης τοῦ Καντίου, συμφώνως πρὸς τὴν ὄποιαν τὰ ἀντικείμενα προσαρμόζονται εἰς τὴν ἡμετέραν νόησιν. Πράγματα καθ' αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ παράγονται δημιουργικῶς ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀξιώματος τούτου εἰς τὸν Θεόν ἐμφανίζει αὐτὸν ἀπλῶς ὡς Ιδέαν.

* * *

Τὸν Ιδεαλισμὸν τοῦ Καντίου ἐκπροσωποῦν, ώς εἴδομεν, καὶ οἱ νεοκαντιανοὶ τῆς Βάδης, ἀλλ᾽ ὑπὸ μορφὴν μετριοπαθῆ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὔτε αὐτοὶ δέχονται πραγματικότητα ἀνεξάρτητον τῆς συνειδήσεως, ἀλλ᾽ ὅμως διακρίνουν μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι κατ' αὐτοὺς κάτι τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου, τὸ δποῖον δὲν δύναται διὰ τοῦτο νὰ παράγεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν. “Οθεν δέον νὰ δεχώμεθα αὐτὸν ἀπλῶς ως τὶ δεδομένον. Ἐξ ἄλλου δὲν χρησιμοποιοῦν, ώς οἱ πρῶτοι, ώς ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας των τὰ μαθηματικά, ἀλλ᾽ ἀφορμῶνται ἀπὸ τὴν Ιστορίαν, ἐφ' ὅσον ἀποκαλύπτονται δι' αὐτῆς καθολικαὶ καὶ ἀπόλυτοι ἀξίαι. Ὡς ἔργον τῆς φιλοσοφίας δέχονται τὴν ἔρευναν τῶν ἀξιῶν τούτων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς ἄλληλας. Μία τῶν ἀξιῶν αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ θρησκευτική, τὸ ἄγιον ἢ δσιον. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ καὶ τὴν σχέσιν του πρὸς τὰς λοιπὰς ἀξίας δρίζουν ἄλλοι ἄλλως. Κατὰ τὸν Windelband, ὁ δποῖος δέχεται, ώς εἴπομεν, ὅτι αἱ ἡθικαὶ, λογικαὶ καὶ αἰσθητικαὶ ἀξίαι ἀποτελοῦν τὸ ὅλον περιεχόμενον τῆς ἀξιολογικῆς συνειδήσεως, δὲν ὑφίστανται αὐτοτελεῖς καὶ ίδιότυποι θρησκευτικαὶ ἀξίαι. «‘Υπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄγιου δὲν ἔννοοῦμεν ίδιαν τινὰ κατηγορίαν καθολικῶς ισχουσῶν ἀξιῶν». Ἀλλ' ὅμως τὸ σύνολον τῶν ἀξιῶν τοῦ κα-

λοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦ ἀναφέρει εἰς δεοντολογικήν, «κανονιστικὴν» συνείδησιν, εἰς κάτι λοιπὸν τὸ ὑπερβατικόν. Τὸ ἄγιον εἶναι ἡ δεοντολογικὴ συνείδησις τοῦ ἀληθοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, βιουμένη ὡς ὑπερβατικὴ πραγματικότης. Ἡ ἴδιοτυπία λοιπὸν τῆς θρησκείας συνίσταται εἰς τὸ βίωμα τῆς συνειδήσεως ταύτης ὡς ὑπερβατικῆς πραγματικότητος, ὡς τοῦ ἄγιου. Ἡ δεοντολογικὴ αὕτη συνείδησις ὑπέρκειται τῆς ἐμπειρικῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως, ὡς αὕτη ὑπέρκειται τῆς ἀτομικῆς. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη εἰς ὑπεραισθητὴν πραγματικότητα διακρίνει καθόλου εἴπειν τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἀξιῶν τῆς σχολῆς τῆς Βάδης. Ἡ ἡθικὴ συνείδησις προϋποθέτει μεταφυσικήν τινα πραγματικότητα τοῦ κανονιστικοῦ συνειδότος. Αὕτη εἶναι τὸ βεβαιότατον βίωμα ἡμῶν, ἐφ' ὃσον συναισθανόμεθα καὶ στοχαζόμεθα τὸ κῦρος τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν. Ὁ ἄνθρωπος ἀπαντᾷ εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ κόσμου τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως ἀντίθεσιν διὰ τῆς προσφυγῆς εἰς τὴν ἡθικήν του συνείδησιν, ἡ ὅποια δεσμεύει αὐτὸν ὑπὸ ἀνωτέρας ἀξιῶν. Εἶναι δημοσίες ἀμφίβολον ἂν ὁ Windelband ἐκδέχεται τὸ ἄγιον ὡς προσωπικὸν λόγον τοῦ κόσμου, ὡς λαζαρίζεται ὁ Hessen. Περαιτέρω χωρεῖ ὁ μαθητὴς τοῦ Windelband Münsterberg, ὁ ὅποιος συνεκρότησε μεγαλοπρεπὲς μεταφυσικὸν σύστημα ἀξιῶν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Fichte. Κεντρικὴν θέσιν κατέχει ἐν αὐτῷ ἡ ἴδεα τοῦ Θείου. Ἡ ἀξία αὕτη μεθ' ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεων αὐτῆς ἐκπηγάζει ἐκ τοῦ αἰτήματος τῆς συνειδήσεως πρὸς τελείωσιν τοῦ κόσμου. Καὶ ὡς ἀξία τοῦ ἄγιου συνενώνει εἰς ἐν ὅλον τόσον τὰς ἀξιῶν τῆς ζωῆς ὅσον καὶ τὰς ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὰς θρησκευτικὰς ἀξιῶν ἐντάσσει εἰς τὸ ἀξιολογικόν του σύστημα καὶ ὁ Rickert καὶ δημοσίες ὁ Windelband ἀναγνωρίζει καὶ αὐτὸς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ ἄγιου. Ὁ θρησκεύων ἄνθρωπος διαισθάνεται πραγματικότητα, ἡ ὅποια ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπολύτους ἀξιῶν. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Θεόν δὲν δύναται νὰ ἀρκεῖται εἰς τὸ κῦρος τῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ συναισθάνεται τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ἔναντι τῆς κατασθησιν πραγματικότητος. Παρὰ τῷ Rickert ἀπαντῶμεν τρεῖς νοητικὰς κατευθύνσεις, αἱ ὅποιαι ἐκβάλλουν ὅλαι

εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ πρώτη ἔκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἀξίας. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἀνάγει εἰς τὸ ἀπόλυτον, ἐντὸς τοῦ ὅποιου αἱ ἀξίαι δὲν ἴσχύουν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἶναι πραγματικαί. Τοῦτο ἔνέχει τι τὸ παράδοξον, ἐπειδὴ αἱ ἀξίαι δὲν εἶναι τι τὸ πραγματικόν. Διὰ τοῦτο δέον νὰ δεχθῶμεν τὸ ἀπόλυτον ὡς τι τὸ ὑπερπραγματικὸν καὶ ὑπεραξιολογικόν. Τὴν δευτέραν δόδον πρὸς τὸν Θεόν ἀποτελεῖ ἡ περὶ ἀγαθῶν θεωρία. Ὁ Rickert δέχεται δύο κατηγορίας ἀγαθῶν, ἀπρόσωπα, δημιουργούμενα ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, καὶ προσωπικά, πραγματοποιούμενα διὰ τῆς κοινωνίας ἐλευθέρων τεροσώπων. Τὰ δύο ταῦτα εἴδη τῶν ἀγαθῶν φθάνουν εἰς τὴν τελείωσιν τῶν διὰ τοῦ ἄγιου, τὸ δόποιον παριστά τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν ἀξιῶν. Οὕτω ἐμφανίζεται τὸ ἄγιον τὸ μὲν ως ἀπρόσωπος ἀγιότης, βιούμενον ως τὸ "Ἐν καὶ Πᾶν, τὸ δὲ ως προσωπικὴ ἀγιότης, βιούμενον ως προσωπικὸς Θεός. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν δημιουργούμεν περὶ μυστικισμοῦ, κατὰ τὴν δευτέραν περὶ θρησκείας ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Κατὰ δριστικώτερον τρόπον φθάνει ὁ Rickert εἰς τὸν Θεόν διὰ τῆς δόδου τῆς γνώσεως. Εἰς τὴν γνῶσιν εἶναι δεδομένα ως ὑλικὸν μὴ δεκτικὰ λόγου βιωματικὰ περιεχόμενα, ἀπέραντα εἰς ποικιλίαν. Ταῦτα ἀνάγκη δπως μορφοποιούνται διὰ τῶν ἐννοιῶν. Διὰ τῆς μορφοποιήσεως ταύτης γεννᾶται ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι δυνατὸν μόνον ἐφόσον ἡ λογικὴ ἀξία κέκτηται δύναμιν ἐπὶ τῶν δεδομένων. Τοῦτο δημοσιεύει μόνον ἐάν ἡ ἀξία δὲν ἴσχυῃ ἀπλῶς, ἀλλ' εἶναι καὶ πραγματική. Ἡ γνῶσις λοιπὸν περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ τὴν πίστιν, ὅτι εἰς τὴν ἴσχύουσαν ἀξίαν προσιδιάζει συγχρόνως ὑπερβατικὴ πραγματικότης. Ὅψιστη ρυθμιστικὴ ἀξία εἶναι ἐνταῦθα ἡ ἰδέα τῆς προσωπικῆς ἀγιότητος, Ὅψιστον ἀγαθὸν ὁ Θεός, ἡ εὔσεβεια ὁ ἀνάλογος τρόπος βίου καὶ κοσμοθεωρία ὁ θεῖσμός. Τούναντίον, εἰς τὸν μυστικισμὸν Ὅψιστη ἀξία εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ ἀπρόσωπος ἀγιότης, Ὅψιστον ἀγαθὸν τὸ "Ἐν καὶ Πᾶν καὶ ἐπιδιωκτέος τρόπος ζωῆς ἡ θέωσίς.

Εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἴδιοτυπίας τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ λογικόν, αἰσθητι-

κδν καὶ ἡθικὸν ἀσχολεῖται καὶ ὁ G. Mehlis. Τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ἀναζητεῖ μετὰ τοῦ Schleiermacher εἰς τὸ συναλογικά καὶ ἀναλύει τὸν ίδιαζόντα χαρακτῆρα του ὡς ἀξιολογικοῦ βιώματος. Ἐκ τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων ἀπορρέουν αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι καὶ ίδεαι. Διὰ τὰς ἀξίας ταύτας δὲν ἔξαρκεῖ ἡ ἔννοια τοῦ κύρους, τῆς ἰσχύος, ἀλλ' ἀπαιτοῦν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς πραγματικότητος τῆς ἀξίας. Ἀλλ' ἡ πραγματικότης, τὴν δποίαν ἔχει ὑπὸ ὅψει ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος, διαφεύγει τὴν γνωστικὴν ἡμῶν δύναμιν. Παρὰ τοῦτα δμως δρᾷ ἡ θρησκευτικὴ αὕτη πραγματικότης δι' ὅλων τῶν πολιτιστικῶν πεδίων καὶ ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει πεῖραν αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ συναισθάνεται τὴν δύναμιν αὐτῆς εἰς τὰς ἀποκαλύψεις καὶ τὸ ἔργον τῶν μεγάλων κηρύκων, τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου.

Ἐξ δσων μέχρι τοῦτο εἴπομεν γίνεται φανερὸν ὅτι οἱ νεοκαντιανοὶ τῆς Βάδης προσεγγίζουν εἰς τὸν κόσμον τῆς θρησκείας πολὺ περισσότερον ἢ οἱ νεοκαντιανοὶ τοῦ Μαρβούργου, συνεπείᾳ τῆς ἀφορμήσεως των ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν. Ἀλλ' αἱ γνωσιολογικαὶ τῶν προύποθέσεις δὲν ἐπιτρέπουν καὶ εἰς αὐτοὺς πλήρη κατανόησιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς θρησκείας διὰ τὸν πραγματικὸν βίον. Καὶ ὑπὸ αὐτῶν δὲν ἀναγνωρίζεται ἢ ἀναγνωρίζεται ἀνεπαρκῶς ἢ αὐτοτέλεια καὶ ἡ ίδιοτυπία τῆς θρησκείας. Διότι τὸ ἄγιον δὲν ἀποτελεῖ ίδιαν ἀξίαν παρὰ τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν καὶ τὸ καλόν, ἀλλ' ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ ἐνότης τούτων. Ἀλλ' ἡ ἐμπειρία δεικνύει κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι εἰς τὴν θρησκείαν πρόκεινται νέα καὶ ίδιόμορφα βιώματα ίδιαζούσης ποιότητος καὶ ὅχι ἀπλῶς γνωστικά, ἡθικά καὶ αἰσθητικά βιώματα ὑπερβατικοῦ χαρακτῆρος. Παρὰ ταῦτα ἡ φιλοσοφία τῆς σχολῆς τῆς Βάδης παρέχει μερικάς πολυτίμους ἀφορμάς πρὸς φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς θρησκείας, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς νεοκαντιανούς τοῦ Μαρβούργου. Μία τοιαύτη εἶναι λ.χ. ἡ ίδεα ὅτι οἱ λογικοί, ἡθικοί καὶ αἰσθητικοί κανόνες δέον δπως ἀναφέρωνται ἐν τέλει εἰς ἀπόλυτόν τινα λόγον τοῦ παντός. Ἡ ίδεα αὕτη προκύπτει μετὸ ἀναγκαιότητος, ἐφόσον δὲν ἀρκεῖται τις εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἀπλῶς τῶν περιεχομένων τούτων τῆς συνειδήσεως ὡς δεδομένων. Διότι προβάλλεται ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἔρωτημα

περὶ τῆς πρώτης πηγῆς αὐτῶν. Καὶ τότε ἄγεται ὁ ἄνθρω-
πος εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἐλλόγου ύψιστου ὅντος, ἐκ τοῦ
ὅποιου ἀκτινοβολοῦν αἱ ὑψηλαὶ ἔκειναι ἀξίαι καὶ ὁ ὑπο-
χρεωτικός των χαρακτήρ.

* * *

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΘΗΓΗΣ ΙΛΟΣΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΘΗΓΗΣ ΙΛΟΣΦΙΑΣ
ΠΕΤΣΙΟΥ

Ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας στή-
ριζεται καὶ δὲ E. Troeltsch, ὁ δποῖος παρέχει εἰς τὴν ὑπερ-
βατικὴν μέθοδον τὴν τελειοτάτην αὐτῆς διαμόρφωσιν κατὰ
τὴν ἐφαρμογὴν της εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας. Κατ’
ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μνημονευθέντας λαμβάνει ὑπὸ ὅψει
ὅλον τὸ πλάτος τῆς Θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, τὰ ἱστορικὰ
καὶ ψυχολογικὰ δεδομένα τῆς Θρησκείας. "Ισως καὶ διὰ
τὸν λόγον τούτον συνδυάζει τὰς προϋποθέσεις τῆς καν-
τιανῆς φιλοσοφίας πρὸς ἁγελιανὰς ἴδεας. Ἡ βάσις, ἀπὸ
τὴν δποῖαν ἀφορμᾶται, εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ ἐμπειρία,
καὶ τὸ αἴτημά του συνίσταται εἰς τὴν σύνθεσιν Θρησκευτι-
κῆς ἐμπειρίας καὶ ὑπερβατικῆς μεθόδου. Πρὸς τούτο προ-
βαίνει πρότερον εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν τῆς ψυχο-
λογικῆς ἔκεινης ἐμπειρίας. Ἐκ ταύτης σύγκομιζει τὰ ἔξης
πορίσματα: Πρῶτον, ἀντικείμενον τῆς ψυχολογικῆς ἀνα-
λύσεως εἶναι πρὸ πάντων ἡ ζωντανὴ Θρησκεία τοῦ παρόν-
τος. Δεύτερον, τὸ ἔργον τῆς ψυχολογικῆς ἐρεύνης τῆς
Θρησκείας συνίσταται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἴδιομορφίας
τῆς Θρησκευτικῆς ἐμπειρίας καὶ εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς
σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰ λοιπὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Τρίτον,
ἡ ψυχολογικὴ ἐρευνα ἔχει τὰ δριά της, διότι ἀδυνατεῖ νὰ
ἀπαντήσῃ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας τῆς Θρησκείας.
Ἀπάντησιν εἰς αὐτὸ δύναται νὰ παράσχῃ μόνον ἡ λογικὴ
ἐρευνα, ἡ ἀναδρομὴ εἰς καθολικῶς ισχύοντας νόμους τῆς
νοήσεως ἢ τοῦ λόγου. Ταῦτα δεικνύουν ἡδη τὴν κατεύθυν-
σιν, τὴν δποῖαν ἀκολουθεῖ δὲ Troeltsch κατὰ τὴν φιλοσοφι-
κὴν ἐρευναν τῆς Θρησκείας. Ἡ κατεύθυνσις αὕτη εἶναι ἡ
τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kantiou, μὲ τὴν διαφορὰν
ὅτι μεταποιεῖ ταύτην οὐσιωδῶς. Ἐργον τῆς γνωσιολογίας
τῆς Θρησκείας εἶναι ἡ ἀναζήτησις καὶ ὁ προσδιορισμὸς
τοῦ ὑπερβατικοῦ, τοῦ ἐκ τῶν προτέρων ἐλλόγου νόμου, δ